

UNIWERSYTET ZIELONOGÓRSKI

Wydział Nauk Społecznych

mgr Ewa Nowakowska

USAMODZIELNIENIE SIĘ PODOPIECZNYCH RODZINNYCH
I INSTYTUCJONALNYCH FORM PIECZY ZASTĘPCZEJ
W NIEMCZECH I POLSCE

AUTOREFERAT

Praca doktorska napisana pod naukowym kierunkiem

dr hab. Grażyny Gajewskiej, prof. UZ

Promotor pomocnicza

dr Natalia Harewska

Recenzenci:

dr hab. Anna Błasiak, prof. AIK (Akademia Ignatianum w Krakowie)

dr hab. Piotr Magier, (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II)

Zielona Góra 2022 r.

SPIS TREŚCI

<i>Uzasadnienie wyboru tematu</i>	3
<i>Struktura pracy</i>	6
<i>Teoretyczne podstawy pracy</i>	6
<i>Przedmiot i cele badań</i>	10
<i>Metodologia badań</i>	10
<i>Wybrane Wnioski i rekomendacje</i>	16
<i>Bibliografia</i>	25

UZASADNIENIE WYBORU TEMATU

Powszechnie uznaje się, że najlepszym środowiskiem opieki i wychowania dziecka jest jego dom rodzinny oraz najbliższa rodzina, która prawidłowo realizuje swoje zadania.¹ To rodzina powinna być miejscem, gdzie dziecko, czuje się bezpiecznie dzięki czemu może się prawidłowo rozwijać doświadczając miłości i akceptacji ze strony bliskich.² Opieka rodzinna ma niepowtarzalny walor, gdzie pierwotny, nierozzerwalny charakter więzi wraz z ciągłością opieki trwającą od momentu urodzenia do uzyskania samodzielności życiowej nadaje jej specyficzny charakter. Nie zawsze jest to jednak możliwe.³ Dzieciom pozbawionym prawidłowej opieki państwo zapewnia rodzinną lub instytucjonalną opiekę zastępczą, której zadaniem jest stworzenie im jak najlepszych warunków rozwoju i usamodzielnienia.

Założeniem systemu pomocy społecznej jest takie ukierunkowanie procesu opieki i wychowania, aby doprowadzić do pełnego usamodzielnienia się i socjalizacji podopiecznych. Zdaniem Zdzisława Dąbrowskiego oznacza to umożliwienie im względnie samodzielnego i niezależnego funkcjonowania w społeczeństwie.⁴ Zatem pomyślna i prawidłowa realizacja założeń całego procesu usamodzielniania powinna przygotować wychowanków do prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie poprzez realizację i prawidłowe pełnienie przez nich ról rodzinnych, zawodowych, społecznych i patriotycznych.

Inspiracją do napisania rozprawy doktorskiej na powyższy temat były doświadczenia zawodowe związane z pracą w obrębie niemieckiego systemu opieki zastępczej realizowanego na terenie Polski oraz zaobserwowane tam formy pomocy podopiecznym na wszystkich etapach życia, aż do momentu pełnego usamodzielnienia. Również moja

¹ D. Opozda, M. Parzyszek (2019), Wstęp, [w:] D. Opozda, M. Parzyszek, Wychowanie w rodzinie w wybranych zagadnieniach pedagogicznych, Lublin, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Jana Pawła II, s. 7; M. Winiarski (2009), Rodzina w życiu jednostki, narodu i społeczeństwa globalnego, Studia nad Rodziną, t. 13, nr 1-2, s. 98.

² A. Błasiak (2012), Oddziaływania wychowawcze w rodzinie. Zagadnienia wybrane, Kraków, Akademia Ignatianum Wydawnictwo WAM, s. 167

³ A. Błasiak (2018), Opieka w rodzinie, [w:] Pedagogika rodziny na początku XXI wieku w świetle pojęć i terminów, (red.) B. Sieradzka-Baziur, Kraków, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum, s. 112.

⁴ Z. Dąbrowski (2006), Pedagogika opiekuńcza w zarysie, t. II, Olsztyn, Wydawnictwo UWM, s. 70.

wcześniejsza publikacja pt. „Wybrane aspekty systemu opieki zastępczej w Niemczech”⁵ zmotywowała mnie do prób zagłębienia się w tej problematyce zarówno po polskiej jak i po niemieckiej stronie, a co z tego wynika porównania obu systemów społecznych.

W literaturze przedmiotu od dawna podkreślano zagadnienie doprowadzenia do samodzielności życiowej wychowanków instytucjonalnej opieki zastępczej. Prekursorem był Janusz Korczak na którego do chwili obecnej nadal powołuje się wielu pedagogów: „Jeśli umiecie diagnozować radość dziecka i jej natężenie, musicie dostrzec, że najwyższą jest radość pokonanej trudności, osiągniętego celu, odkrytej tajemnicy. Radość tryumfu i szczęście samodzielności, opanowania, władania”⁶, także w późniejszym okresie temat ten poruszali także inni pedagodzy między innymi Ryszard Wroczyński w „Pedagogice społecznej”⁷, Albin Kelm w „Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej”⁸ czy Grażyna Gajewska w takich publikacjach jak: „Wiedza o opiece i wychowaniu: Zależności i perspektywy rozwoju. Teoria wychowania opiekuńczego, zarys jej metodologicznego kształtu”⁹, „Poczucie bezpieczeństwa dzieci i młodzieży, a opieka i edukacja środowiskowa”¹⁰, „Funkcje opieki wyznacznikiem zmian przestrzeni współczesnej edukacji dzieci i rodziców”¹¹ oraz najnowsza „Piecza zastępcza w pandemii w percepcji osób zaangażowanych w jej sprawowanie”¹².

Zarówno w polskiej jak i niemieckiej literaturze istnieją zatem monografie i badania na temat usamodzielnienia byłych wychowanków opieki zastępczej, dotyczą one jednak z reguły kilku pierwszych lat po jej opuszczeniu. Problem usamodzielnionych wychowanków opieki zastępczej w pewnym stopniu porusza między innymi Maria Kolankiewicz, przykładem może być tu publikacja „Młodzi dorośli opuszczający placówki

⁵ E. Nowakowska (2018), Wybrane aspekty systemu opieki zastępczej w Niemczech, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze, nr 6, s. 20-28.

⁶ J. Korczak (2020), Jak kochać dziecko. Warszawa, Wydawnictwo Estymator.

⁷ R. Wroczyński (1966), Pedagogika Społeczna, Warszawa, PWN.

⁸ A. Kelm (2000), Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie „Żak”.

⁹ G.G. Gajewska (1998), Wiedza o opiece i wychowaniu: Zależności i perspektywa rozwoju. Teoria wychowania opiekuńczego zarys jej metodologicznego kształtu, [w:] Perspektywy i kierunki rozwoju pedagogiki: materiały III Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego, Poznań, Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego.

¹⁰ G.G. Gajewska (1999), Poczucie bezpieczeństwa dzieci i młodzieży, a opieka i edukacja środowiska, [w:] Bezpieczeństwo człowieka w środowisku lokalnym: materiały Międzynarodowej Konferencji Naukowej, Olsztyn.

¹¹ G.G. Gajewska (2019), Funkcje opieki wyznacznikiem zmian przestrzeni współczesnej edukacji dzieci i rodziców, Studia z Teorii Wychowania, t. X, nr 1(26), s. 3-125.

¹² G.G. Gajewska (2021), Piecza zastępcza w pandemii w percepcji osób zaangażowanych w jej sprawowanie, Horyzonty Wychowania, vol 20, nr 53, s. 49-60.

opiekuńczo-wychowawcze i rodziny zastępcze”¹³. Agnieszka Golczyńska-Grondas wskazuje jednak na brak w tekstach źródłowych badań losów podopiecznych, a szczególnie tych dotyczących ich losów w dłuższej perspektywie czasowej.¹⁴ Podobnie uważa Maria Kolankiewicz pisząc, że istnieje potrzeba prowadzenia pogłębionych analiz dotyczących jakości wsparcia i opieki oraz indywidualnych losów osób, dla których system pieczy zastępczej został zorganizowany.¹⁵

Ważnym argumentem jest też brak porównania polskiego i niemieckiego systemu w dostępnych publikacjach naukowych. Nie podjęto dotąd tak sprofilowanych refleksji naukowych oraz badań empirycznych, a podjęta analiza zagadnienia usamodzielnienia się podopiecznych rodzinnych i instytucjonalnych form pieczy zastępczej w Niemczech i Polsce odpowiada rzeczywistym niedostatkom badań na ten temat i może stanowić wkład w rozwój wiedzy o opiece zastępczej, szczególnie w kontekście subdyscyplin pedagogiki takich jak pedagogika społeczna, opiekuńcza i rodziny. Kontekst interdyscyplinarny rozprawy tworzą nawiązania do zagadnień z zakresu socjologii, psychologii oraz prawa.

W przygotowywanej pracy podjęta została problematyka dotycząca porównania systemów opieki zastępczej w Polsce i w Niemczech oraz usamodzielnienia byłych podopiecznych zarówno rodzinnych jak i instytucjonalnych form pomocy istniejących w tych dwóch krajach. Natomiast w zaprojektowanych badaniach własnych chciano poznać jak usamodzielnieni są podopieczni rodzinnych i instytucjonalnych form opieki zastępczej obu systemów oraz czy ilość i różnorodność form opieki zastępczej różnicuje ich funkcjonowanie w samodzielnym życiu. Na tej podstawie sformułowano rekomendacje dotyczące usamodzielnienia byłych podopiecznych rodzinnych i instytucjonalnych form opieki zastępczej w Polsce i Niemczech.

¹³ M. Kolankiewicz (2016), *Młodzi dorośli opuszczający placówki opiekuńczo-wychowawcze i rodziny zastępcze*, Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

¹⁴ A. Golczyńska-Grondas (2015), *Usamodzielnienie wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych – podstawowe problemy, implikacje dla praktyki*, *Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje*, nr 30(3) s. 77-95, www.problemy polityki społecznej.pl, (data dostępu 02.04.2022).

¹⁵ M. Kolankiewicz (2020), *Zasady systemu pieczy zastępczej - dylematy praktyki*, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, nr 8, s. 42.

STRUKTURA PRACY

Rozprawa składa się z pięciu części. W pierwszym rozdziale części pierwszej (teoretycznej) poświęcono uwagę podstawowym ustaleniom terminologicznym i organizacyjno-prawnym podejmując próbę określenia czym jest „piecza zastępcza” oraz jakie są jej formy w Polsce i w Niemczech. Ponadto opierając się na obecnych regulacjach prawnych i dostępnych danych statystycznych zarysowano obecny stan zjawiska w tych krajach. W dalszej kolejności przedstawiono i wyjaśniono pojęcie samodzielności i usamodzielnienia wychowanków rodzinnych i instytucjonalnych form opieki zastępczej, a także opisano przebieg samego procesu usamodzielniania w Polsce i w Niemczech.

Pracę napisano w oparciu o paradygmaty normatywny, interpretacyjny i porównawczy z wykorzystaniem strategii ilościowej i jakościowej oraz triangulacji. Cele i problemy badawcze, dobór metod, technik i narzędzi a także organizacja, przebieg i charakterystyka terenu badań zostały przedstawione w drugiej części rozprawy.

W trzeciej części zaprezentowano wyniki badań własnych. W ich przygotowaniu i realizacji zastosowano podejście eklektyczne i przeprowadzenie badań ilościowo-jakościowych z zastosowaniem metody sondażu i wywiadu narracyjnego. Na ich podstawie sformułowano uogólnienia i wnioski zawarte w części czwartej rozprawy a także rekomendacje dotyczące usamodzielniania się podopiecznych - wychowanków pieczy zastępczej, zaprezentowane w części piątej.

TEORETYCZNE PODSTAWY PRACY

Zdzisław Dąbrowski definiuje termin „usamodzielnienie” jako osiągnięcie „takiego poziomu rozwoju fizycznego, psychicznego i społecznego, który umożliwia względnie samodzielne i niezależne funkcjonowanie w społeczeństwie.¹⁶ Dokonuje się ono podczas procesu opiekuńczego, którego generalną funkcją i celem jest właśnie doprowadzenie podopiecznego do względnie pełnej samodzielności i niezależności życiowej, a zwłaszcza do samodzielnego zaspakajania swoich potrzeb.¹⁷ Proces ten wg Z. Dąbrowskiego można podzielić na sześć etapów, które pokazują bardzo dokładnie jak wraz z rozwojem samodzielności i niezależności życiowej powiązany jest cały proces opieki. Można

¹⁶ G. Gajewska (2009), *Wsparcie dziecka w rozwoju. Konteksty opieki i edukacji*, Zielona Góra, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.

¹⁷ *Ibidem*.

stwierdzić wręcz, że jest on jednym z głównych czynników osiągania przez podopiecznych samodzielności życiowej.

Pojęcie samodzielności wg Grażyny Gajewskiej przejawia się w biologicznej, psychicznej i społecznej zdolności podmiotu do niezależnego funkcjonowania, a jej istotnymi wskaźnikami są zdolność do osiągnięcia bio-psycho-społecznej równowagi, zdolność do zachowania życia i zdrowia, określonego poziomu egzystencji, zdolność do niezależnego działania, przejawiająca się w umiejętności organizowania aktywności własnej, zdolność do niezależnego emocjonalnego funkcjonowania, wyrażająca się wiarą w siebie i swoje możliwości, radzeniem sobie z lękiem, akceptacją siebie i innych¹⁸ oraz gotowość do podjęcia określonych ról społecznych (samodzielnego życia w rodzinie, życia zawodowego, życia społecznego czy osiągnięcia samodzielności obywatelskiej), dopiero po ich opanowaniu młody człowiek jest w stanie względnie samodzielnie żyć.¹⁹

Catrin Kötters, Heinz – Herman Krüger i Anna Brake zajmowali się konkretnie przejściem od dzieciństwa do dorastania oraz zmianami związanymi z niezależnością w tym okresie. Rozróżnili trzy poziomy niezależności (samodzielności). Pierwszy to samodzielność, niezależność praktyczna, czyli niezależna, samodzielna organizacja życia codziennego, obejmującą zarówno stopień samostanowienia w różnych dziedzinach jak i zmieniających się relacji z płcią przeciwną, a także doświadczanie pewnych biograficznych punktów stałych. Autorzy badali między innymi stopień samostanowienia na tym poziomie, w tym aspekty palenia i picia, doświadczenia seksualne, zmiany w wyglądzie, radzenie sobie. Drugi to samodzielność, niezależność społeczna odnosząca się według nich do oderwania się od rodziny pochodzenia lub dystansowania się od świata dorosłych, pomoc w gospodarstwie domowym, współzależność budżetu czasu dziecka z budżetem czasu rodziców oraz trzeci poziom czyli samodzielność, niezależność poznawcza (własne pomysły na przyszłość), obejmująca stopień autorefleksji biograficznej. „Wskazówkami” na to są: umiejscowienie ego w świecie, koncepcja samodzielności i niezależności oraz własna biografia i istnienie osobistego planu na przyszłość. Aby móc badać cechy niezależności z pieniędzmi, dobór przyjaciół, spędzanie czasu wolnego, projektowanie pokoju, edukację.

¹⁸ G. Gajewska (2009), *Pedagogika opiekuńcza. Elementy metodyki*, Zielona Góra, Wydawnictwo PEKW „Gaja”.

¹⁹ G. Gajewska (2009), *Wsparcie dziecka w rozwoju. Konteksty opieki i edukacji*, Zielona Góra, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.

autorzy ograniczyli się w badaniach do dyskusji młodych ludzi na temat ich przyszłości zawodowej i późniejszej chęci posiadania dzieci.²⁰

W literaturze niemieckiej natomiast usamodzielnienie podopiecznych to forma zakończenia relacji zastępczej, którą można w częściowym zakresie zaplanować i ukształtować. Cały proces usamodzielniania to nabywanie umiejętności i celów niezbędnych do samodzielnego życia.²¹

Według koncepcji wieloaspektowej Klaus Wolfa są to:

- aspekt codzienności (np. zrobienie prania, ugotowanie obiadu);
- aspekt społeczno-emocjonalny w postaci umiejętności wchodzenia w relacje oparte na równości i późniejsze ich utrzymanie;
- umiejętności wyznaczania celów do realizacji, które będą osiągalne w dostępnym czasie i środkach;
- posiadanie kompetencji do zapewnienia sobie ekonomicznego i zawodowego utrzymania;
- umiejętność podejmowania decyzji w sytuacjach trudnych i krytycznych;
- unikanie zagrożeń dla zdrowia swojego i innych.²²

Podsumowując „samodzielność” jest terminem złożonym, który można rozpatrywać jako cel rozwoju, gdzie samodzielność jak pisze Małgorzata Dubis jest atrybutem dorosłości, świadczącym o określonym poziomie rozwoju emocjonalnego, intelektualnego i praktycznego²³ lub według Zdzisława Dąbrowskiego jako „osiągnięcie takiego poziomu rozwoju fizycznego, psychicznego i społecznego, który umożliwi względnie samodzielne i niezależnie funkcjonowanie w społeczeństwie”²⁴ ukształtowanego w procesie opieki i wychowania. Warunkiem prawidłowego rozwoju - czyli stawania się indywidualną, niezależną osobą, bycia sobą poprzez aktywność, znajdowania rozwiązań dla nowych sytuacji, a także formą aktywności - gdzie aktywność związana jest w tym zakresie z

²⁰ C. Kötters, H.H. Krüger, A. Brake (1996), *Wege aus der Kindheit. Verselbständigungsschritte im Jugendalter. [w:] Vom Teddybär zum ersten Kuss. Wege aus der Kindheit in Ost und Westdeutschland, (red.) P. Büchner, B. Fuchs, H.H. Krüger, L. Leverkusen, s. 100-104.*

²¹ H. Kindler, E. Helming, T. Meysen, K. Jurczyk, (2011), *Handbuch Pflegekinderhilfe, Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, Monachium, s. 651-653.*

²² K. Wolf (2002), *Erziehung zur Selbständigkeit in der familie und Heim, Münster, Votum.*

²³ M. Dubis (2015), Proces usamodzielniania w opinii wychowanków placówek socjalizacyjnych województwa lubelskiego, [w:] *Pieczna zastępcza: od wsparcia do usamodzielnienia, (red.) W. Kowalski, M. Dubis, Lublin, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie, s. 133-134.*

²⁴ Z. Dąbrowski (2006), *Pedagogika opiekuńcza w zarysie, t. II, Olsztyn, Wydawnictwo UWM, s. 60-83.*

myśleniem, działaniem i zaspakajaniem potrzeb, potrzebą psychiczną - gdzie samodzielność to naturalna tendencja człowieka do uczenia się czynności dnia codziennego także dążeniem do wolności przekształcającej się z czasem w autonomię czy w końcu postawę życiową - czyli dyspozycję człowieka do samosterowania, kierowania swoim postępowaniem opartym o kontrolę wewnętrzną i autonomię dążeń.²⁵

Mimo, że samodzielność kojarzy się nam zwykle z umiejętnościami samoobsługowymi, to w rzeczywistości należy traktować ją szerzej, jako autonomię, niezależność od innych, możliwość stanowienia o sobie, umiejętność nabywania kompetencji czy spełniania się w różnych rolach życiowych.

Pojęcie „pieczy zastępczej” występuje w polskich przepisach prawnych między innymi w Ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. W myśl jej artykułu 34, piecza zastępcza jest sprawowana w dwóch formach: rodzinnej oraz instytucjonalnej.

Analizując unormowania prawne odnoszące się do „pieczy zastępczej” można przyjąć, że termin ten oznacza instytucję prawną, która dotyka wielu zjawisk społecznych, koncentruje się również na emocjach, odbudowie kompetencji rodzicielskich czy też pedagogicznych, która znajduje zastosowanie w sytuacjach braku sprawowania należytej władzy rodzicielskiej czy też naruszenia dobra dziecka.²⁶ Jest to zapisane w art. 32 ust. 1 Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej gdzie napisano, że „piecza zastępcza” jest sprawowana w przypadku niemożności zapewnienia opieki i wychowania przez rodziców²⁷ w takiej sytuacji ostatecznym etapem jest umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej.

W opracowanym tekście pracy doktorskiej oprócz określenia „pieczy zastępczej” zastosowanego w jej tytule stosowano także zamiennie termin „opieka zastępcza”. Można przyjąć, że termin „piecza zastępcza” utożsamiany jest z „opieką zastępczą”. W literaturze pedagogicznej Sylwia Badora (2002) definiuje pieczę jako: „opiekę podejmowaną wobec dzieci pozbawionych rodziny naturalnej (przejściowo lub trwale) przez prawnie określonych opiekunów, mająca charakter opieki całkowitej, charakteryzująca się wzięciem pełnej odpowiedzialności opiekunów za podopiecznych oraz ciągłością zaspokajania potrzeb,

²⁵ M. Dubis (2015), Proces usamodzielniania w opinii wychowanków placówek socjalizacyjnych województwa lubelskiego, [w:] Piecza zastępcza: od wsparcia do usamodzielnienia, (red.) W. Kowalski, M. Dubis, Lublin, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie, s. 133-134.

²⁶ D. Kuna (2021), Piecza zastępcza w perspektywie władzy rodzicielskiej oraz realizacji dobra dziecka. Wybrane zagadnienia, *Studia Iuridica Toruniensia*, t. XXVIII, s. 99-114, <https://orcid.org/0000-0002-6668-9811>, (data dostępu 06.05.2022).

²⁷ Art. 32 ust. 1, Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej.

wspomagania zdrowia i rozwoju, przebiegająca zarówno w rodzinach, jak i instytucjonalnych formach”²⁸.

Bez względu na to jakie przyjmujemy rozumienie pojęcia „opieka zastępcza” czy „piecza zastępcza” jej zadaniem będzie zawsze zapewnienie tymczasowej lub stałej opieki dzieciom pozbawionym środowiska rodzinnego i zaspokojenie w ten sposób ich potrzeb.²⁹

PRZEDMIOT I CELE BADAŃ

Przedmiotem podjętych przeze mnie badań jest usamodzielnienie byłych wychowanków różnych form opieki zastępczej w dwóch porównywanych w pracy systemach: polskim i niemieckim.

Celem teoretycznym przeprowadzonych badań było: zgromadzenie i usystematyzowanie wybranych aspektów wiedzy o systemach i usamodzielnianiu podopiecznych opieki zastępczej w Polsce i Niemczech.

Celem poznawczym przeprowadzonych badań było określenie: jakie są doświadczenia byłych wychowanków rodzinnych i instytucjonalnych form opieki zastępczej w Polsce i Niemczech w różnych aspektach ich usamodzielnienia oraz jakie różnice występują pomiędzy porównywanymi systemami.

Celem praktycznym badań natomiast było sformułowanie rekomendacji dotyczących usamodzielnienia podopiecznych rodzinnych i instytucjonalnych forma opieki zastępczej w Polsce i Niemczech.

METODOLOGIA BADAŃ

Do przeprowadzenia badań wykorzystane zostały dwie strategie badawcze: ilościowa i jakościowa. Pierwsza z nich ma na celu badać to co mierzalne, policzalne, ściśle zdefiniowane dzięki czemu umożliwia stworzenie wiedzy obiektywnej pozwalającej na odkrycie praw i sformułowania wniosków o badanej rzeczywistości.³⁰ Druga umożliwia

²⁸ S. Badora (2002), Teoretyczne aspekty sieroctwa i jego opiekuńczej kompensacji, [w:] System opieki kompensacyjnej w zjednoczonej Europie, red. S. Badora, D. Marzec, Kraków, s. 81.

²⁹ Z. Stelmaszuk, M. Kolankiewicz (2003), Opieka nad dzieckiem, [w:] Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, t. III, (red.) Pilch T., Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.

³⁰ E. Zaręba (1998), Badania empiryczne i ilościowe i jakościowe w pedagogice, [w:] Orientacje w metodologii badań pedagogicznych, (red.) S. Palka, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 45.

pogłębienie zrozumienia kontekstu i sytuacji.³¹ Mimo różnic jakie istnieją pomiędzy strategią ilościową i jakościową można je ze sobą skutecznie łączyć. Niejednokrotnie uzyskanie odpowiedzi na postawione przez badacza pytania możliwe jest dopiero w wyniku zastosowania zarówno strategii ilościowej jak i jakościowej.³² Obie strategie pozostają wobec siebie w relacji komplementarnej, przez co mogą być wykorzystywane w tym samym projekcie badawczym, ale na różnych etapach w ramach triangulacji.³³

Triangulacja to równoległe zastosowanie co najmniej dwóch sposobów gromadzenia materiału badawczego i jego analizy wobec jednego przedmiotu badań. Najczęściej mamy do czynienia z zastosowaniem kilku metod (triangulacja metod i technik), by uzyskać bardziej całościowy obraz badanego zjawiska. Wycinkowy obraz fragmentów rzeczywistości zostaje w ten sposób uzupełniony dodatkowymi jego opisami.³⁴

Koncepcję stosowania kilku metod w badaniach społecznych przedstawili jako pierwsi Donald Cambell i Donald Fiske w 1959 roku³⁵, natomiast na gruncie nauk społecznych termin ten upowszechnił Norman Denzin, który wyodrębnił między innymi triangulacje danych, badacza, teoretyczną oraz zastosowaną w pracy triangulację metod.

W pracy w przeważającej większości użyłam klasyfikacji metod, technik i narzędzi badawczych według T. Pilcha i T. Bauman, nie dotyczy ona wywiadu narracyjnego, który za K. Kaźmierską i F. Schütze uważam za metodę.

T. Pilch oraz T. Bauman nazywają metody badań: „zespołem teoretycznie uzasadnionych zabiegów koncepcyjnych i instrumentalnych obejmujących najogólniej całość postępowania badacza, zmierzającego do rozwiązania określonego problemu naukowego”³⁶.

³¹ Ibidem, s. 46-47.

³² P. Tarka (2017), Specyfika i komplementarność badań ilościowych i jakościowych, *Wiadomości Statystyczne*, nr 3(670), s. 16-27.

³³ J.W. Creswell (2003). *Research design — qualitative, quantitative and mixed methods approaches*, Thousand Oaks: Sage Publications.

³⁴ D. Urbaniak-Zajac (2018), O łączeniu badań ilościowych i jakościowych – oczekiwania i wątpliwości, *Przegląd Badań Edukacyjnych (Edukational Studies Review)*, nr 26(1/2018), s. 121 – 138.

³⁵ Campbell D., Fisk, D. (1959), *Convergent and Discriminant Validation by the Multitrait-multimethod-matrixs*, *Psychological Bulletin*, 56, s. 81-105.

³⁶ T. Pilch, T. Bauman (2001), *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, s. 71.

W przeciwieństwie do metody badań technika jest pojęciem węższym. M. Łobocki określa ją jako: „czynności praktyczne regulowane starannie wypracowanymi dyrektywami, pozwalającymi na wskazanie optymalnych, sprawdzonych informacji, opinii i faktów”³⁷ natomiast T. Pilch pisze że: „techniki badań są czynnościami określonymi przez dobór odpowiedniej metody i przez nią uwarunkowanymi. Czynności te w sensie logicznym są pojęciami podrzędnymi w stosunku do metody, a w sensie rzeczowym o znacznie węższym zakresie niż metoda. Technika badawcza ogranicza się do czynności pojedynczych lub pojedynczo jednorodnych.³⁸ Do realizacji wybranej techniki badań badacz używa narzędzi badawczych odpowiednich dla każdej z nich.

W przeprowadzonych w pracy badaniach ilościowych użyłam metody sondażu diagnostycznego. Według T. Pilcha „metoda sondażu diagnostycznego jest sposobem gromadzenia wiedzy o atrybutach strukturalnych i funkcjonalnych oraz dynamice zjawisk społecznych, opiniach i poglądach wybranych zbiorowości, nasilaniu się i kierunkach rozwoju określonych zjawisk i wszelkich innych zjawiskach instytucjonalnie nie zlokalizowanych – posiadających znaczenie wychowawcze – w oparciu o specjalnie dobraną grupę reprezentującą populację generalną, w której badane zjawisko występuje”³⁹. Metoda ta warunkuje i określa dobór odpowiednich technik badawczych. Dlatego też badania zostały zrealizowane z wykorzystaniem techniki ankiety.

T. Pilch w swojej pracy pisze że: „Ankieta jest (...) techniką gromadzenia informacji, polegającą na wypełnieniu najczęściej samodzielnie przez badanego specjalnych kwestionariuszy, na ogół w wysokim stopniu standaryzacji w obecności lub częściej nie w obecności ankietera”⁴⁰, a do jej realizacji wykorzystuje się odpowiednio przygotowanego narzędzia badawczego.⁴¹

Głównym narzędziem badawczym zastosowanym w pracy był autorski kwestionariusz ankiety zainspirowany istniejącymi już tego typu narzędziami badawczymi

³⁷ Ibidem.

³⁸ T. Pilch, T. Bauman (2001), *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, s. 42.

³⁹ T. Pilch (1998), *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, s. 42.

⁴⁰ T. Pilch, T. Bauman (2001), *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa, Wydawnictwo Edukacyjne „Żak”, s. 96.

⁴¹ T. Pilch, T. Bauman (2001), *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie „Żak”.

wykorzystanymi wcześniej w pomiarach dotyczących usamodzielnionych wychowanków pieczy zastępczej w Niemczech (załącznik nr 3) i w Polsce.

Narzędzie badawcze zastosowane w Niemczech stworzono na potrzeby projektu „*Lebensbewältigung und Bewährung*” przeprowadzonego w Dreźnie w 2002 r. pod kierownictwem L. Böhnischa. Zostało ono później jeszcze wielokrotnie zastosowano w innych tego typu badaniach przeprowadzonych na terenie Niemiec po poddaniu go odpowiednim modyfikacjom (załącznik nr 2).

W ramach tego projektu przeprowadzono zarówno ankiety jak i wywiady narracyjne będące uzupełnieniem badań. W tym celu rozesłano 500 ankiet, z których 35 nie zostało dostarczonych. Powróciło 98, czyli około 20% wypełnionych kwestionariuszy. Dodatkowo przeprowadzono także 11 wywiadów z wybranymi respondentami i 5 z ekspertami. Do opracowania wyników badań w przypadku ankiety zastosowano program oceny ilościowej SPSS, natomiast do analizy wywiadów metodę „teorii ugruntowanej”.

W badaniach własnych, podobnie jak we wspomnianym powyżej niemieckim projekcie, przeprowadzono badania zarówno techniką ankiety jak i metodą wywiadu narracyjnego.

Drugim narzędziem jakie wykorzystałam był kwestionariusz ankiety stworzony na potrzeby realizacji projektu „Prawa dziecka w opiece zastępczej, od teorii do praktyki nowe spojrzenie poprzez badania rówieśnicze”. Został on opracowany na bazie zagadnień ustalonych przez młodzież wraz z pracownikami organizacji National Care Advisory Service w celu przeprowadzenia badań wśród obecnych jak i usamodzielnionych już wychowanków pieczy zastępczej.

Narzędzia z powyższych badań zostały odpowiednio zmodyfikowane i dopasowane do założeń przeprowadzonych w ramach niniejszej pracy badań. Kwestionariusz ankiety zawierał 59 pytań, były to zarówno pytania otwarte jak i zamknięte skierowane do byłych wychowanków danej formy opieki zastępczej w Polsce i Niemczech, pogrupowane w bloki tematyczne oparte na definicji samodzielności życiowej G. Gajewskiej. Został on tak skonstruowany, aby jak najobiektywniej i jak najdokładniej zbadać usamodzielnienie byłych wychowanków pieczy zastępczej w obu porównywanych krajach. Ankieta rozesłana została następnie do respondentów za pomocą internatu z wykorzystaniem pośrednictwa Urzędów ds. Młodzieży i fundacji co pozwalało zachować pełną anonimowość badanych osób i umożliwiało respondentom możliwość swobodnego, nieskrępowanego wypowiedzenia się.

W badaniach jakościowych została wykorzystana metoda wywiadu narracyjnego. Ewa Kos i Steiner Kvale uważają go za metodę badań i opisują jako: „poznawczą

reprezentację rzeczywistości, w której jednostka retrospektywnie porządkuje doświadczenia, przedstawia siebie, swój świat, zaistniałe zdarzenia jako historie”⁴². I. Sztumski pisze, że wywiad nie jest tylko rozmową, jest to także forma swoistego dialogu, która umożliwia badającemu uzyskanie od respondenta takich informacji, które pomogą osiągnąć badaczowi postawiony przez niego cel badań.⁴³

Fritz Schütze stworzył konkretną koncepcję badania opowieści o życiu czyli metody wywiadu narracyjnego. W tym przypadku jednak mimo określenia „wywiad”, zbieranie materiału, jakim jest opowiadanie własnej biografii, różni się od tradycyjnego, stosowanego w naukach społecznych narzędzia badawczego. Istotą wywiadu narracyjnego jest bowiem otrzymanie opowieści o życiu, nie będącej sumą odpowiedzi na stawiane pytania, lecz spontaniczną narracją, niezakłóconą interwencją badacza, zaś jego celem uzyskanie od jednostki relacji o życiu, wybranych jego fazach, doświadczonych sytuacjach i ramach społecznych, w wyniku czego otrzymujemy zwartą opowieść.⁴⁴ Badacz jest tu osobą słuchającą nie integrującą w opowieść narratora.⁴⁵ Wywiad ten pozwala porównać jednostkowe losy biograficzne i badać swoiste formy przebiegu ludzkiego życia. Składa się on z dwóch etapów: swoistej techniki zbierania materiału badawczego oraz oparty o spójne założenia konkretny sposób analizy.⁴⁶ Jednocześnie bardzo dużą zaletą zastosowania metody wywiadu narracyjnego F. Schütze jest możliwość jej modyfikacji lub częściowego wykorzystania np. posługując się tylko samą techniką wywiadu narracyjnego, czyli określonym sposobem zbierania materiału badawczego.⁴⁷

⁴² E. Kos (2013), Wywiad narracyjny jako metoda badań empirycznych, [w:] *Badania jakościowe w pedagogice*, (red.) D. Urbaniak-Zajęc, E. Kos, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN; S. Kvale (2012), *Prowadzenie wywiadów*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.

⁴³ J. Sztumski (1995), *Wstęp do metod i badań społecznych*, Katowice, Wydawnictwo: Śląsk”, s. 121

⁴⁴ K. Kaźmierska (1997), Wywiad narracyjny, [w:] *Biografia a tożsamość narodowa*, (red.) M. Czyżewski, A. Piotrowski, A. Rokuszewska-Pawełek, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 35-44; K. Kaźmierska (2004), Wywiad narracyjny jako jedna z metod w badaniach biograficznych, *Przegląd Socjologiczny*, t. 53, nr 1.

⁴⁵ K. Kaźmierska (2016), Wywiad narracyjny - technika i pojęcia analityczne, [w:] *Biografia i wojna. Metoda biograficzna w badaniu procesów społecznych. Wybór tekstów*, (red.) R. Dopierała, K. Waniek, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/8088-218-8.05> (data dostępu 20.02.2022).

⁴⁶ K. Kaźmierska (2013) *Badania biograficzne w naukach społecznych*, *Przegląd Socjologii Jakościowej*, nr 4, s. 6-10.

⁴⁷ K. Kaźmierska, F. Schütze (2013), Wykorzystanie autobiograficznego wywiadu narracyjnego w badaniach nad konstruowaniem obrazu przeszłości w biografii. Na przykładzie socjologicznego porównania narracji na temat życia w PRL-u i NRD. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, t. IX, nr 4,

Należy zauważyć, że według T. Pilcha wywiad traktowany jest nie jako metoda lecz jako technika badawcza: „rozmowa badającego z respondentem lub respondentami według opracowanych wcześniej dyspozycji. Służąca głównie poznaniu faktów, opinii i postaw”⁴⁸, jednakże w niniejszej pracy przyjęto rozumienie podane za K. Kaźmierską i F. Schütze.

Badania własne przeprowadzono zarówno na terenie Polski jak i Niemiec. Wykorzystano w nich metodę sondażu diagnostycznego i metodę wywiadu narracyjnego przy czym obie zostały przeprowadzone w formie zdalnej. Kwestionariusz ankiety wygenerowany został na platformie Google i składał się z VII części dotyczących: informacji ogólnych, życia rodzinnego, sytuacji zawodowej, sytuacji mieszkaniowej i finansowej, życia społecznego, zdrowia i dobrostanu emocjonalnego oraz samego procesu usamodzielniania. Zawierał łącznie 59 pytań w tym 42 zamknięte i 17 otwartych. W przypadku wywiadu respondenci mieli za zadanie opowiedzieć historię swojego życia zgodnie z zasadami wywiadu narracyjnego F. Schütza. Badani mogli wybrać preferowaną formę kontaktu: pierwszą była rozmowa przeprowadzona za pomocą internetowego łącza video, drugą rozmowa telefoniczna.

Badania przeprowadzone były w czasie trwania pandemii COVID-19. Czas ten zdecydowanie ograniczył możliwości dostępu do ankietowanych ze względu na pracę zdalną Urzędów ds. Młodzieży w Niemczech jak i Powiatowych Centrów Pomocy Rodzinie i fundacji w Polsce, co wiązało się z dużymi ograniczeniami personalnymi. Także izolacja społeczeństwa, zamknięte granice były dużą przeszkodą w poszukiwaniu respondentów do badań. Dlatego ankiety jak i zaproszenia do wywiadów zostały rozesłane za pomocą maili oraz portalu społecznościowego Facebooka, bez ograniczeń co do lokalizacji w danym kraju, podobnie jak zaproszenia do wywiadów.

Dla potrzeb badań sondażowych wykonanych za pomocą oprogramowania IBM SPSS Statistics nie wygenerowano tabel krzyżowych, gdyż nie wykazałyby one istotnych statystycznie zależności. Z tego powodu w rozprawie umieszczono i przeanalizowano wyłącznie tabele częstości bez podziału na wiek, płeć czy formę opieki zastępczej.

Dodatkowo w rozdziale usamodzielnienie się podopiecznych rodzinnych i instytucjonalnych form opieki zastępczej, analiza badań podawane były w każdym punkcie dwie osobne tabele odpowiedzi uzyskanych od respondentów z Polski oraz z Niemiec,

s. 122-135; K. Kaźmierska, K. Waniek (2020), Autobiograficzny wywiad narracyjny. Metoda – technika – analiza, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

⁴⁸ T. Pilch, T. Bauman (2001), Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie „Żak”.

a ponadto równoległe z analizą badań ilościowych zaprezentowano fragmenty przeprowadzonych wywiadów narracyjnych. W przypadku rozmów przeprowadzonych z niemieckimi wychowankami pod fragmentami zamieszczonymi w tekście pracy każdorazowo podałam własne tłumaczenie.

WYBRANE WNIOSKI I REKOMENDACJE

Część teoretyczna pracy była swoistym porównaniem dwóch systemów opieki zastępczej funkcjonujących na terenie Polski i Niemiec. Analizując zaprezentowany tam materiał można wskazać na kilka charakterystycznych różnic, które dotyczą głównie rodzajów wsparcia dzieci i młodzieży poza rodziną i umożliwiające im realizowanie procesu usamodzielnienia w trudnych sytuacjach.

Wskazać tu należy elementy, które nie występują w Polsce. Pierwszą jest „*Erziehungsstelle*”, instytucja opieki zastępczej łącząca cechy stacjonarnej pomocy wychowawczej (pedagogów, np. wychowawców) z zaletami umieszczania dzieci w rodzinach zastępczych (środowisko rodzinne). Następne to rodziny goszczące czyli rodziny zastępcze dla dzieci i młodzieży z doświadczeniem uchodźczym. Nie różnią się one od rodziców zastępczych w sensie prawnym, ale tym, że przyjmują młodzież wymagającą wyższych standardów zrozumienia i tolerancji międzykulturowej. Kładzie się tu nacisk aby dzieci trafiały to rodzin zbliżonych językowo i kulturowo. Kolejnym jest „*Auslandhilfe*” w postaci placówek, „*Erziehungsstelle*” lub rodzin zastępczych funkcjonujących poza granicami kraju, „*Reiseprojekte*” czyli projekty podróżnicze w trakcie których dzieci mogą przebywać nawet do pół roku i dłużej w podróży (pieszo, rowerem, statkiem, autobusami itp.) oraz intensywna indywidualna opieka socjalnopedagogiczna „*Intensive sozialpädagogische Einzelbetreuung*” ISE/FLEX, na przykład dla dzieci ulicy czy z problemami psychicznymi. Pomoc może mieć charakter zewnętrzny (na ulicy lub w odpowiednich schroniskach) lub nawet całkowicie poza środowiskiem życia młodych ludzi (np. za granicą, na statkach itp.). W każdym przypadku celem opieki jest wypracowanie z podopiecznym perspektyw na resztę życia. Może to również obejmować wynajęcie mieszkania w odpowiednim czasie i zaoferowanie pomocy podobnej do „indywidualnego mieszkania pod nadzorem”. Opiekę nad takim podopiecznym sprawują przeszkoleni pedagogicznie specjaliści, którzy są częścią zespołu SOS w Urzędzie ds. opieki nad dziećmi i młodzieżą.

W formułowanych przeze mnie w tym rozdziale wnioskach przyjąłm skalę oceny poziomu usamodzielnienia w opinii byłych wychowanków opieki zastępczej stworzoną na potrzeby powyższej pracy. Została ona skonstruowana według założenia, że:

0-25% - usamodzielnienie poziomie niedostatecznym;

26-50% - usamodzielnienie na poziomie dostatecznym;

51-75% - usamodzielnienie na poziomie dobrym;

76-100% - usamodzielnienie na poziomie bardzo dobrym.

Usamodzielnienie byłych wychowanków w zakresie życia rodzinnego

Wychowankowie opieki zastępczej w Polsce jak i Niemczech wchodzą w związki partnerskie zarówno formalne jak i nieformalne. Po stronie polskiej to 55,0% ankietowanych. Wśród niemieckich ankietowanych odsetek osób w związkach jest o 15% wyższy i sięga blisko 70%. Można zatem sformułować wniosek, że usamodzielnieni wychowankowie opieki zastępczej nie boją się związków partnerskich czy zakładania rodzin. 42,0% polskich i 54% niemieckich badanych posiadało dzieci lub w najbliższym czasie planuje je mieć. Zdecydowana różnica jest natomiast w ilości posiadanych dzieci. Polscy badani mówili o 1-2, gdy Niemcy podawali od 1 do nawet siedmiorga.

Bez względu jednak ile dzieci było w rodzinie wszyscy badani zgodnie potwierdzili, że dzieci pozostają w domu lub jednym z partnerów jeśli ci już nie żyją wspólnie. Zdecydowana większość badanych podopiecznych opieki zastępczej zarówno w Polsce jak i Niemczech potwierdza, że według ich opinii sprawdzają się w roli partnera życiowego i rodzica.

Można zatem sformułować ogólny wniosek, że zarówno wychowankowie polskiego jak i niemieckiego systemu opieki zastępczej wykazują w ich opinii usamodzielnienie w aspekcie życia rodzinnego na poziomie dobrym.

Usamodzielnienie byłych wychowanków w odniesieniu do ich sytuacji zawodowej

W obu grupach brak wykształcenia zgłaszały tylko pojedyncze osoby. Pozostali skończyli szkoły od szkół zawodowych do szkół wyższych. W tym aspekcie jednak wśród polskich badanych zdecydowanie więcej osób miało skończoną szkołę średnią lub wyższą w przeciwieństwie do niemieckich, którzy w zdecydowanej większości kończyli na przygotowaniu do zawodu. Na szkołę średnią czy studia wyższe decydowało się łącznie

blisko 31% badanych. Należy tu wziąć jednak pod uwagę tendencje ogólnokrajowe dotyczące wykształcenia. I tak na przykład w Polsce w roku szkolnym 2021/2022 45% uczniów zaczęło naukę w liceach ogólnokształcących i 55% w technikach i szkołach branżowych⁴⁹, gdy wśród niemieckiej młodzieży na poziomie krajowym 46,6% miało wykształcenie na poziomie zawodowym⁵⁰.

Paleta wyuczonych jak i wykonywanych zawodów była bardzo szeroka, a wśród nich znajdowały się takie jak: technik geodezji, technik logistyki, pedagodzy, inżynierowie, ekonomista, ogrodnik i cukiernik w Polsce czy kucharka, mechanik, murarz, ogrodnik, opiekunowie osób starszych, sprzedawcy i pedagodzy w Niemczech. Duża grupa zarówno polskich jak i niemieckich badanych nie pracuje w wyuczonym zawodzie, ponad połowa wszystkich także co najmniej raz zmieniła pracę gdyż ich zdaniem zbyt mało zarabiali, nie była ona zgodna z ich wykształceniem czy z powodu choroby lub zmiany miejsca zamieszkania.

Ponad połowa wszystkich badanych w Niemczech uważa, że środki jakie otrzymują w ten sposób są wystarczające. Musimy tu jednak wspomnieć, że w Polsce 26,4% uważa inaczej.

Problemem jest natomiast znalezienie pracy przez byłych wychowanków opieki zastępczej w Polsce. Pracę bez problemów znalazło tylko 45% ankietowanych, gdy w Niemczech jest to blisko 70%. Zdecydowanie lepiej sytuacja wygląda jeśli popatrzymy na formę zatrudnienia tu 50% badanych w Polsce pracuje na etacie, a 43,6 % badanych w Niemczech.

Zadowolenie z sytuacji zawodowej i edukacyjnej jest wysokie zarówno u niemieckich jak i polskich uczestników badania.

Na podstawie powyższych informacji można sformułować wniosek, że w opinii usamodzielnionych wychowanków opieki zastępczej w Polsce i Niemczech dotyczącej aspektów życia zawodowego skuteczność ich usamodzielnienia jest na poziomie dobrym. Polscy badani mają jednak utrudniony dostęp do rynku pracy.

⁴⁹ Edukacja, <https://www.gov.pl/web/edukacja>, (data dostępu 22.04.2022).

⁵⁰ *Bildung, Forschung und Kultur. Bildungsstand*, <https://www.destatis.de/DE/> (data dostępu 22.04.2022).

Usamodzielnienie się byłych wychowanków a ich sytuacja finansowa i mieszkaniowa

Głównym źródłem dochodów byłych wychowanków obu systemów społecznych jest ich praca blisko 60%, w drugiej kolejności to różnego rodzaju zasiłki, a wśród polskich badanych pomoc rodziny.

Zdecydowana większość, bo w granicach 90% badanych twierdzi, że orientuje się dobrze lub bardzo dobrze w finansach i swoich rachunkach, a dla blisko 60% środki jakie są im w ten sposób dostępne są wystarczające.

Także warunki mieszkaniowe w ich opinii są dobre lub bardzo dobre w większości przypadków. Wśród badanych w Polsce dominuje własnościowa forma mieszkania przed wynajmem, w przypadku niemieckich podanych jest zdecydowanie odwrotna sytuacja na pierwszym miejscu jest wynajem później własność prywatna. Jest to jednak podobnie jak w przypadku wykształcenia tendencja ogólnokrajowa. W Niemczech w 2018 r. 57,9% mieszkań było wynajmowanych, gdy w Polsce w tym samym roku 84% były to mieszkania i domy prywatne.

Szukając swojego pierwszego mieszkania zarówno polscy jak i niemieccy badani w przeszło 50% musieli radzić sobie sami, na drugim miejscu wśród osób wspierających znalezienie pierwszego lokum byli jeszcze opiekunowie i rodzice zastępczy a dopiero dalej rodzina biologiczna. Duża grupa polskich wychowanków nie zmieniła już potem miejsca zamieszkania było to 34,2% gdy wśród niemieckich badanych każdy z nich zrobił to chociaż jeden raz.

W aspekcie korzystania z opieki społecznej to ponad połowa wszystkich badanych zaprzeczyła jakoby korzystali z pomocy opieki społecznej w jakikolwiek sposób.

Podsumowując powyższe dane można sformułować wniosek, że w opinii usamodzielnionych wychowanków opieki zastępczej w Polsce i Niemczech skuteczność ich usamodzielnienia w obrębie życia zawodowego jest na poziomie dobrym. W przypadku orientacji w finansach i rachunkach wręcz na poziomie bardzo dobrym.

Sytuacja społeczna byłych wychowanków opieki zastępczej

Niemal wszyscy badani zarówno w Polsce jak i Niemczech posiadają rodzeństwo, które w przypadku polskich badanych w przeważającej ilości też opuściło rodzinę biologiczną. Odwrotnie wygląda sytuacja u niemieckich wychowanków opieki zastępczej tu w przeszło 56% przypadków rodzeństwo nadal pozostawało w domu.

Relacje z rodziną biologiczną (rodzice, rodzeństwo) polskich i niemieckich badanych też są zdecydowanie różne. 56,4% niemieckich wychowanków opieki zastępczej określa je jako złe lub wręcz bardzo złe, gdy wśród polskich byłych wychowanków o złych relacjach z najbliższą rodziną mówi 28,9% z nich. Także relacje z rodzinami zastępczymi czy wychowawcami placówek w przypadku niemieckich badanych nie napawają optymizmem.

Wszyscy badani natomiast aktywnie spędzają swój wolny czas: z rodziną, z przyjaciółmi, uprawiając aktywności fizyczne czy hobby.

W opinii samych ankietowanych jak uczestników wywiadów ich relacje z otoczeniem w przeważającej większości są dobre. Jednak analizując statystykę dalej widzimy, że w grupie usamodzielnionych wychowanków niemieckiej opieki zastępczej 18% ocenia swoje relacje z otoczeniem jako złe. Sytuacja taka powtarza się w punkcie dotyczącym nawiązywania znajomości gdzie 34% stwierdziło, że nie zawiera żadnych nowych znajomości i nie ma przyjaciół 20,5%.

Byli wychowankowie zarówno polskiej jak i niemieckiej opieki zastępczej na osoby wspierające ich w procesie usamodzielniania, przed jak i po jej opuszczeniu, wskazywali podobnie: rodzinę, przyjaciół, partnera, ale także wychowawców placówek czy rodziców zastępczych.

Analizując powyższe składowe można postawić ogólny wniosek, że w opinii badanych ich skuteczność usamodzielnienia w obrębie życia społecznego jest na poziomie w przypadku polskich badanych dobrym, a niemieckich dostatecznym.

Usamodzielnienie się byłych wychowanków a ich zdrowie, dobrostan psychiczny i poczucie bezpieczeństwa

Analizując dane z zakresu zdrowia i dobrostanu psychicznego widzimy, że w grupie polskich badanych ponad połowa z nich nie wskazuje na żadne problemy zdrowotne gdy wśród niemieckich jest to tylko ¼ grupy przy czym należy zwrócić uwagę, że aż 38,5% z nich sygnalizowało różnego rodzaju problemy psychiczne, które w 20,5% określane były wręcz mianem niepełnosprawności. Także ogólna ocena swojego stanu zdrowia niemieckich wychowanków opieki zastępczej nie wypadła pozytywnie 28,2% określiło go jako zły, a 23,1% nie potrafiło tego określić. Zbliżone wartości podaje ocena samopoczucia psychicznego, które oscylują w granicach 33%. W tym samym czasie polscy badani ocenili swój stan zdrowia jako bardzo dobry, a samopoczucie psychiczne jako dobre.

Złe samopoczucie psychiczne niemieckich badanych miało przełożenie na ich poczucie bezpieczeństwa. Jego brak odczuwało blisko 26% niemieckich i 2,6% polskich respondentów badań.

Analizując powyższe dane procentowe możemy zatem sformułować ogólny wniosek dotyczący stanu zdrowia, dobrostanu psychicznego i poczucia bezpieczeństwa. W opinii polskich badanych możemy mówić, że jest on na poziomie dobrym i bardzo dobrym. W grupie niemieckich ankietowanych i uczestników wywiadów na poziomie dobrym. W przypadku tych badanych należy jednak zdecydowanie zwrócić uwagę na dużą grupę osób z problemami psychicznymi co zapewne przekłada się na ich ocenę swojego stanu zdrowia w chwili obecnej na poziomie dostatecznym.

Otrzymane wsparcie, a usamodzielnienie byłych wychowanków opieki zastępczej i ich subiektywne poczucie jego wpływu na przebieg procesu usamodzielniania

W obszarze wsparcia jakie usamodzielnieni podopieczni polskiej i niemieckiej opieki zastępczej otrzymali w trakcie procesu usamodzielniania jak i po jego zakończeniu opinie obu grup są zbliżone. Zarówno polscy jak i niemieccy badani wskazywały na zbliżone formy otrzymanego wsparcia zarówno w trakcie jak i po zakończeniu usamodzielniania, było to: wsparcie finansowe, pomoc w znalezieniu pracy, w znalezieniu mieszkania, wsparcie bliskich czy opiekunów. Niemieccy badani podawali dodatkowo: potrzebę kontaktu, rozmów, wyjaśnień cokolwiek by to znaczyło, więcej możliwości, zrozumienia. Różnicę możemy natomiast zobaczyć w odpowiedziach na pytanie: „Co pomogło ci się usamodzielnić?”. Polscy badani podawali swobodne, neutralne odpowiedzi dotyczące osób z ich otoczenia: wychowawcy, rodzina, znajomi, urodzenie dziecka, założenie rodziny. Niemieccy: chęć bycia lepszym, chęć życia, chęć przeżycia, nie odpuściłem, ja sam, mój charakter. Wskazywałyoby to na problemy z usamodzielnieniem się wychowanków niemieckiej opieki zastępczej w obszarze emocji.

Swoje przygotowanie do samodzielnego życia sami badani polscy i niemieccy ocenili dobrze. Chociaż nie byli w pełni zadowolenie z otrzymanego wsparcia. W ich opinii spełniało ich oczekiwania w stopniu dostatecznym, a dodatkowo potwierdzili fakt, że duża grupa badanych nadal go potrzebuje (45% w Polsce i 30% w Niemczech).

Wpływ pandemii COVID-19 na życie byłych wychowanków opieki zastępczej

Ponad połowa badanych wyraziła opinię, że pandemia nie miała wpływu na ich życie. W grupie osób które odpowiedziały, że wpłynęła, pojawiały się problemy z finansami, zatrudnieniem, osamotnieniem, izolacją. Fakt, że izolacja była częściej wskazywana wśród niemieckich badanych może być efektem większych restrykcji pandemicznych jakie obowiązywały na terenie Niemiec.

Analizując otrzymane dane można sformułować wniosek, że w badanej grupie brak jest zdecydowanych różnic w usamodzielnieniu pomiędzy polskimi i niemieckimi byłymi wychowankami opieki zastępczej. Jedyne dające się zauważyć wyraźne różnice widać w obrębie samopoczucia psychicznego i poczucia bezpieczeństwa. Byli wychowankowie niemieckiego systemu opieki zastępczej częściej niż polscy skarżą się na różnego rodzaju problemy psychiczne. Należy jednak wziąć pod uwagę fakt, że badanie było przeprowadzane na małych grupach i należy być ostrożnym w uogólnianiu na całą populację.

Przejście z systemu opieki zastępczej w dorosłe życie nie jest prostym procesem. Aby zakończyło się pozytywnie osoby opuszczające zarówno rodzinne jak i instytucjonalne formy pieczy zastępczej powinny mieć zapewnioną stabilność i ciągłość wsparcia. Nie może się ono kończyć z dniem opuszczenia przez podopiecznego systemu opieki zastępczej.

Ważnym elementem jest tu nowe miejsce zamieszkania wychowanka. Nie zawsze ma on rodzinę do której może wrócić, nie zawsze jest to też najlepsza dla niego opcja. Tym bardziej wydaje się, że posiadanie mieszkania jest jedną z podstaw pozytywnego usamodzielnienia. Aby wspomóc w tym wychowanków należy:

- zapewnić większą dostępność mieszkań chronionych i socjalnych;
- zapewnić możliwość wsparcia finansowego w dopłatach do czynszu lub wynajmu;
- tworzenie w większym zakresie mieszkań wspólnotowych w pierwszym okresie po opuszczeniu opieki zastępczej lub na cały czas nauki;
- wsparcie finansowe na rozpoczęcie życia w nowym miejscu, tzw. wyprawka. Obecne środki są zbyt niskie zarówno w Polsce jak i Niemczech.

Umożliwienie byłym podopiecznym dalszej edukacji zwiększa bezsprzecznie ich możliwości na rynku pracy. Mowa jest tu nie tylko o szkołach średnich czy studiach, ale również szkołach zawodowych (branżowych) pozwalających na zdobycie konkretnego zawodu i szybszego wejścia na rynek pracy. W tym celu należy wprowadzić:

- obowiązkowo jeszcze w trakcie pobytu wychowanka w opiece zastępczej spotkań

z doradcami zawodowymi;

- wsparcie finansowe na dalsze kształcenie;
- ułatwienia na rynku pracy, płatne staże;
- w przypadku pierwszej pracy chociaż krótką umowę na 6-12 miesięcy, w celu umożliwienia wdrożenia się podopiecznego do nowej sytuacji.

Bardzo duże znaczenie zdaje się mieć zdrowie, a w szczególności zdrowie psychiczne. Już samo przejście w nowe środowisko z dzieciństwa w dorosłość wpływa na samopoczucie tak psychiczne jak i fizyczne. Dostęp do służby zdrowia musi być w pełni zapewniony w szczególności:

- dostępność i anonimowość porad psychologicznych;
- ich upowszechnienie dla już usamodzielnionych wychowanków.

Ważne jest także zapewnienie wszystkim długoterminowego wsparcia, w szczególności osobom w trudnej sytuacji życiowej i samotnym. Samodzielnego życia nie da się rozpocząć z dnia na dzień trzeba się go uczyć stopniowo, dlatego należy byłych wychowanków wspierać także w pierwszych latach ich nowego dorosłego życia.

W stosunku do istniejących poza granicami form opieki zastępczej, należy rozważyć możliwość wdrożenia niektórych z nich także w polskim systemie i tak:

- w obecnej sytuacji związanej z napływem dużej ilości uchodźców z Ukrainy, ale także z innych rejonów świata, możemy mówić o potrzebie zaadaptowania na grunt polski pomysłu dotyczącego „rodzin goszczących”, które mogłyby przyjąć dzieci z poza Polski;
- „Erziehungsstelle” placówki wychowawcze ale jednocześnie rodzina to oferta stacjonarnej pomocy podopiecznym. Połączenie profesjonalizmu z prywatnymi ramami rodziny;
- projekty podróznicze pozwalające dzieciom z problemami wyrwać się z negatywnego środowiska, przepracować problemy, wejść na ścieżkę usamodzielnienia;
- „*Intensive sozialpädagogische Einzelbetreuung*” czyli intensywna socjopedagogiczna opieka indywidualna, która dotyczy zwykle tylko jednego podopiecznego, przy czym konkretna forma oferty pomocy jest znacznie mniej sprecyzowana w porównaniu z innymi ofertami opieki. Osoby wykonujące tę pracę powinny posiadać dyplom z pedagogiki społecznej lub podobny. Zakres pomocy nie powinien być krótszy niż dwanaście godzin tygodniowo, w przeciwnym razie aspekt intensywności nie jest gwarantowany.

Te cztery formy opieki zastępczej i wsparcia podopiecznych byłyby, przy zastosowaniu odpowiednich regulacji prawnych i zasad finansowania, możliwe do

wprowadzenia w polskim systemie opieki zastępczej. W przypadku pierwszej propozycji, czyli rodzin goszczących, można stwierdzić, że wprowadzenie takiego rozwiązania byłoby wręcz wskazane w obecnej sytuacji kryzysu migracyjnego. Zdecydowanie bardziej sceptycznie należy odnieść się natomiast do tzw. „*Auslandhilfe*” z uwagi na towarzyszące tej formie kontrowersje i ograniczenia z nią związane. Równocześnie warto zauważyć, że konieczność zwiększenia różnorodności form pieczy zastępczej, tak aby w jeszcze większym stopniu mogły one być dopasowane do potrzeb podopiecznych, jest wskazywana także przez innych badaczy⁵¹. Warto zatem kontynuować badania, w tym zwłaszcza porównawcze, ukierunkowane na analizę tego zagadnienia.

⁵¹ B. Kowalczyk (2011), *Rodziny zastępcze i usamodzielniani wychowankowie*, [w:] Krajowy raport badawczy. Pomoc i integracja społeczna wobec wybranych grup – diagnoza standaryzacji usług i modeli instytucji (red.) R. Szarfenberg, Warszawa, Wydawnictwo Wspólnota Robotnicza Związków Organizacji Socjalnych, s. 274; Gajewska G.G. (2020), *Współczesne tendencje, problemy i wyzwania w opiece i wychowaniu. Teoria, metodyka i praktyka w opinii studentów*, Kraków, Wydawnictwo „Impuls”, s. 174; N. Harewska (2021), *Profesjonalizacja w rodzinnej pieczy zastępczej*. Niepublikowana rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. G. Gajewskiej, prof. UZ oraz promotor pomocniczej E. Turskiej, Zielona Góra, s. 419.

BIBLIOGRAFIA

1. Art. 32 ust. 1, Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej.
2. Badora (2002), Teoretyczne aspekty sieroctwa i jego opiekuńczej kompensacji, [w:] System opieki kompensacyjnej w zjednoczonej Europie, red. S. Badora, D. Marzec, Kraków.
3. Błasiak A. (2012), Oddziaływania wychowawcze w rodzinie. Zagadnienia wybrane, Kraków, Akademia Ignatianum Wydawnictwo WAM.
4. Błasiak A. (2018), Opieka w rodzinie, [w:] Pedagogika rodziny na początku XXI wieku w świetle pojęć i terminów, (red.) B. Sieradzka-Baziur, Kraków, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum.
5. Campbell D., Fisk, D. (1959), Convergent and Discriminant Validation by the Multitrait-multime-thod-matrixs, Psychological Bulletin, nr 56.
6. Creswell J.W. (2003). *Research design — qualitative, quantitative and mixed methods approaches*, Thousand Oaks: Sage Publications.
7. Dąbrowski Z. (2006), Pedagogika opiekuńcza w zarysie, t. II, Olsztyn, Wydawnictwo UWM.
8. Dubis D. (2015), Proces usamodzielniania w opinii wychowanków placówek socjalizacyjnych województwa lubelskiego, [w:] Piecza zastępcza: od wsparcia do usamodzielniania, (red.) W. Kowalski, M. Dubis, Lublin, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie.
9. Gajewska G.G. (1998), Wiedza o opiece i wychowaniu: Zależności i perspektywa rozwoju. Teoria wychowania opiekuńczego zarys jej metodologicznego kształtu, [w:] Perspektywy i kierunki rozwoju pedagogiki: materiały III Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego, Poznań, Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego.
10. Gajewska G.G. (1999), Poczucie bezpieczeństwa dzieci i młodzieży, a opieka i edukacja środowiska, [w:] Bezpieczeństwo człowieka w środowisku lokalnym: materiały Międzynarodowej Konferencji Naukowej, Olsztyn.
11. Gajewska G.G. (2009), Pedagogika opiekuńcza. Elementy metodyki, Zielona Góra, Wydawnictwo PEKW „Gaja”.
12. Gajewska G.G. (2009), Wsparcie dziecka w rozwoju. Konteksty opieki i edukacji, Zielona Góra, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.

13. Gajewska G.G. (2019), Funkcje opieki wyznacznikiem zmian przestrzeni współczesnej edukacji dzieci i rodziców, *Studia z Teorii Wychowania*, t. X, nr 1(26).
14. Gajewska G.G. (2021), Piecza zastępcza w pandemii w percepcji osób zaangażowanych w jej sprawowanie, *Horyzonty Wychowania*, vol 20, nr 53.
15. Golczyńska-Grondas A. (2015), Usamodzielnienie wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych – podstawowe problemy, implikacje dla praktyki, *Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje*, nr 30(3), www.problempolitykispolecnej.pl. (data dostępu 25.01.2022).
16. Harewska N. (2021), Profesjonalizacja w rodzinnej pieczy zastępczej. Niepublikowana rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. G. Gajewskiej, prof. UZ oraz promotor pomocniczej E. Turskiej, Zielona Góra.
17. Kaźmierska K. (2016), Wywiad narracyjny - technika i pojęcia analityczne, [w:] *Biografia i wojna. Metoda biograficzna w badaniu procesów społecznych. Wybór tekstów*, (red.) R. Dopierała, K. Waniek, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/8088-218-8.05> (data dostępu 20.02.2022).
18. Kaźmierska K. (2016), Wywiad narracyjny - technika i pojęcia analityczne, [w:] *Biografia*
19. Kaźmierska K. (1997), Wywiad narracyjny, [w:] *Biografia a tożsamość narodowa*, (red.) M. Czyżewski, A. Piotrowski, A. Rokuszewska-Pawełek, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
20. Kaźmierska K. (2004), Wywiad narracyjny jako jedna z metod w badaniach biograficznych, *Przegląd Socjologiczny*, t. 53, nr 1.
21. Kaźmierska K. (2013) *Badania biograficzne w naukach społecznych*, *Przegląd Socjologii Jakościowej*, nr 4.
22. Kaźmierska K., Schütze F. (2013), Wykorzystanie autobiograficznego wywiadu narracyjnego w badaniach nad konstruowaniem obrazu przeszłości w biografii. Na przykładzie socjologicznego porównania narracji na temat życia w PRL-u i NRD. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, t. IX, nr 4.
23. Kelm A. (2000), *Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej*, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
24. Kolankiewicz M. (2020), *Zasady systemu pieczy zastępczej – dylematy praktyki*, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, nr 595(8).
25. Korczak J. (2020), *Jak kochać dziecko*. Warszawa, Wydawnictwo Estymator.

26. Kos E. (2013), Wywiad narracyjny jako metoda badań empirycznych, [w:] *Badania jakościowe w pedagogice*, (red.) D. Urbaniak-Zajac, E. Kos, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
27. Kowalczyk B. (2011), *Rodziny zastępcze i usamodzielniani wychowankowie*, [w:] *Krajowy raport badawczy. Pomoc i integracja społeczna wobec wybranych grup – diagnoza standaryzacji usług i modeli instytucji* (red.) R. Szarfenberg, Warszawa, Wydawnictwo Wspólnota Robocza Związków Organizacji Socjalnych.
28. Kötters C, Krüger H.H., Brake A. (1996), *Wege aus der Kindheit. Verselbständigungsschritte im Jugendalter. [w:] Vom Teddybär zum ersten Kuss. Wege aus der Kindheit in Ost und Westdeutschland*, (red.) P. Büchner, B. Fuchs, H.H. Krüger, L. Leverkusen.
29. Kuna D. (2021), *Pieczna zastępcza w perspektywie władzy rodzicielskiej oraz realizacji dobra dziecka*. Wybrane zagadnienia, *Studia Iuridica Toruniensia*, t. XXVIII, s. 99-114, <https://orcid.org/0000-0002-6668-9811>, (data dostępu 06.05.2022).
30. Kvale S. (2012), *Prowadzenie wywiadów*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
31. Łobocki M. (1978), *Metody badań pedagogicznych*, Warszawa, PWN.
32. Nowakowska E. (2018), *Wybrane aspekty systemu opieki zastępczej w Niemczech*, *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, nr 6, nr 26(1/2018).
33. Opozda D., Parzyszek M. (2019), *Wstęp*, [w:] D. Opozda, M. Parzyszek, *Wychowanie w rodzinie w wybranych zagadnieniach pedagogicznych*, Lublin, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Jana Pawła II.
34. Pilch T, Bauman T. (2001), *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
35. Z. Stelmaszuk, M. Kolankiewicz (2003), *Opieka nad dzieckiem*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. III, (red.) Pilch T., Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
36. Sztumski J. (1995), *Wstęp do metod i badań społecznych*, Katowice, Wydawnictwo: „Śląsk”.
37. Tarka T. (2017), *Specyfika i komplementarność badań ilościowych i jakościowych*, *Wiadomości Statystyczne*, nr 3(670).
38. Urbaniak-Zajac D. (2018), *O łączeniu badań ilościowych i jakościowych - oczekiwania i wątpliwości*, *Przegląd Badań Edukacyjnych (Edukational Studies Review)*,

39. Winiarski M. (2009), Rodzina w życiu jednostki, narodu i społeczeństwa globalnego, *Studia nad Rodziną*, t. 13, nr 1-2.
40. K. Wolf (2002), *Erziehung zur Selbständigkeit in der familie und Heim*, Münster, Votum.
41. Wroczyński R. (1966), *Pedagogika Społeczna*, Warszawa, PWN.
42. Zaczyński W.P. (2000), *Praca badawcza nauczyciela*, Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
43. Zaręba E. (1998), *Badania empiryczne i ilościowe i jakościowe w pedagogice*, [w:] *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, (red.), S. Palka, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

